

Araştırma Makalesi

DOI: <https://doi.org/10.47088/utad.1686705>

MİTHRAİZM'DE RİTÜEL VE İNİSİYASYON PRATİKLERİ

Ömer UZUNEL*

Özet

Mithraizm, Roma İmparatorluğu'nda özellikle askerî çevrelerde yaygınlaşmış gizemli bir din olup, bireysel ruhsal dönüşüm ve cemaat içi aidiyeti güçlendiren ritüel uygulamalarıyla dikkat çeker. İnisiyasyon törenleri, arınma ayinleri ve kutsal yemekler, bireyin hem dünyevi hem kozmik düzlemde dönüşümünü amaçlamıştır. İnisiyasyon, bireyi çeşitli sınavlar ve sembolik ölümler aracılığıyla ruhsal olgunluğa ulaştırır. Su, ateş ve hava gibi arındırıcı unsurlar kullanılarak gerçekleştirilen vaftiz ve arınma ritüelleri, ruhun dünyevi bağlardan kurtulmasını simgeler. Ritüel yemekler, maddi paylaşımın ötesinde ruhani bir birlikteliği pekiştirir. Santa Maria Capua Vetere ve Mainz gibi arkeolojik buluntular, Mithraik ritüellerin sembolik doğasına ışık tutmaktadır. Bu bütüncül yapı, Mithraizm'in Roma toplumunda kapalı ve dayanışmacı bir dini topluluk oluşturmalarını sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Roma İmparatorluğu, Gizem Dini, Ritüel Pratikler, Kutsal Yemek, Arınma Ayinleri.

RITUAL AND INITIATION PRACTICES IN MITHRAISM

Abstract

Mithraism, which particularly flourished among military circles in the Roman Empire, emerged as a mystery religion emphasizing individual spiritual transformation and communal cohesion through its ritual practices. Initiation ceremonies, purification rites, and sacred meals aimed to facilitate the transformation of individuals on both earthly and cosmic planes. Through various tests and symbolic experiences of death and rebirth, initiates were guided towards spiritual maturity. Purification rituals involving elements such as water, fire, and air symbolized the liberation of the soul from earthly attachments. Sacred meals not only reinforced material sharing but also fostered spiritual unity within the community. Archaeological evidence from sites such as Santa Maria Capua Vetere and Mainz illuminates the symbolic nature of Mithraic rituals. This comprehensive ritual framework enabled Mithraism to sustain a closed and cohesive religious community, successfully integrating individuals from diverse social backgrounds within the multicultural and *multi-religious* environment of the Roman Empire.

Keywords: Mystery Religion, Purification Rites, Ritual Practices, Roman Empire, Sacred Meal.

* Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, omeruzunel@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8159-8902

Giriş

Mithraizm, Roma İmparatorluğu'nun son dönemlerinde özellikle askerî çevreler arasında geniş bir yayılım göstermiş, kendine özgü ritüel pratiği ve inisiyasyon sistemiyle dikkat çeken bir gizem dini olarak öne çıkmıştır. Diğer antik gizem dinlerinde olduğu gibi Mithraizm'de de, bireyin ruhsal dönüşümünü ve cemaat içerisindeki aidiyetini tesis eden belirli ritüel uygulamalar önemli bir yer tutar. İnisiyasyon törenleri, arınma ayinleri ve kutsal yemek uygulamaları, kült üyelerinin hem dünyevi hem de kozmik düzlemde bir dönüşüm yaşamasını amaçlayan yapılar sunmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Mithraizm içindeki ritüel uygulamaları, özellikle inisiyasyon süreçlerini, arınma ayinlerini ve kutsal ziyafet ritüellerini ele almak; bunların kült içindeki işlevlerini ve anlamlarını antik metinler ile arkeolojik bulgular ışığında analiz etmektir. Çalışma hem antik yazılı kaynaklardan hem de arkeolojik verilerden elde edilen bilgileri değerlendirerek Mithraizm ritüellerinin yapısal ve sembolik boyutunu ortaya koymayı hedeflemektedir. Ayrıca bu ritüellerin bireyin ruhsal kurtuluş sürecindeki rolü ve cemaat içi aidiyetin tesisindeki işlevi de tartışılacaktır.

Çalışmada antik yazılı belgeler, arkeolojik buluntular ve modern araştırmalar tarihsel ve karşılaştırmalı bir perspektifle incelenmiştir. Bu yaklaşım sayesinde, Mithraizm'e özgü ritüel pratiklerin hem teolojik hem de sosyolojik bağlamdaki işlevleri bütüncül bir şekilde değerlendirilmiştir.

1. İnisiyasyon Kavramı ve Antik Anlayış

1.1. İnisiyasyonun Tanımı ve Etimolojisi

İnisiyasyon, etimolojik olarak Latince *initiatio* kelimesinden türetilmiştir. Türkçe'deki kullanımı Fransızca'dan gelmiş olup, orijinali *initiation*'dur. Bu kelime, genel anlamda '*irşat*' ve '*tedris*' gibi kavramları ifade etmekle birlikte, özelde tasavvuf kavramı ile de karşılanabilir. Esas olarak Türkçe'deki tam karşılığı "öğretme, doğru yolu gösterme ya da erinleştirme" şeklindedir. Aynı kelimeden türemiş olan "inisiye" ezoterik öğretiyi talep eden kişi ve "İnisiyatör" ise bilgiyi aktaran kişiyi ifade eder. Daha geleneksel bir ifadeyle belirtmek gerekirse, inisiye bir müride, inisiyatör ise bir mürşide karşılık gelmektedir¹.

1.2. İnisiyasyonun Amacı

Antik dünyanın ilgi çekici konuları arasında yer alan gizemler, sıradan dinsel uygulamalarda olduğu üzere sadece inanılması gereken dinsel dogmalar olmayıp, bununla beraber içine girilecek bir mit sunuyordu. Gizemlerin önemli

¹ İnisiyasyon hakkında detaylı bilgi için Bk. Rene Guenon, İnisiyasyona Toplu Bakışlar I-II, İstanbul, 2010.

bir parçası olan inisiyasyon, bir şeyler öğrenmekle ilgili değil, değişik bir farkındalık halini deneyimlemekle ilgiliydi. Kyreneli Synesios Aristoteles'e atfen, inisiye olanların bir şey öğrenmelerinin önemli olmadığını, aslolanın izlenimler almaları ve belli bir zihniyet durumuna erişmeleri olduğunu ifade etmektedir². Gizem dinleri hakkında bilgi sahibi olan Platon, *Phaidon* adlı eserinde şöyle der:

"Bize gizemleri veren kişilerin her gün görülen kişiler olmadığı kuvvetle muhtemeldir³."

İnisiyasyon, inanan bireyleri birbirine bağlayan ve onları dışarıdakilerden ayıran gizli bilgiye dayanıyordu. Bu tür kültürlerde, bir kişinin inisiye edilmesi, kurtuluşa ulaşabilmesi için temel bir ön koşul olarak görülüyordu. Bununla birlikte, kurtuluşu sağlayan tanrısal varlığın ismi, bağlı olunan cemaat ve buluşma yerleri açıkça biliniyordu. Sınırlı olan şey ise yalnızca ritüel uygulamalar ve dolayısıyla kurtuluşa götüren süreçlerdi; zira bu araçlar yalnızca inisiye edilmiş kişilerin erişebildiği özel bilgilerdi⁴.

Her ne kadar *Mithras*, *Bakkhos*, *Eleusis* gibi antik dünyada farklı adlar altında gizem toplulukları bulunuyor olsa da ortak noktaları topluluğa kabulü ifade eden inisiyasyondur. Topluluklar içerisinde inisiyasyonlar farklı düzeylerde uygulanmaktaydı. İnisiye bağlı olduğu topluluk içerisinde kaldıkça ve gerekli ritüelleri uyguladıkça derinleşmekte ve ilerlemekteydi. Gizem dinlerine kabul alan inisiye, anlatıların yüzeysel dinsel hikâyelerden ibaret olduğu dışsal gizemlerden, anlatıların ruhsal alegoriler olarak görüldüğü içsel gizemlere doğru yolculuğa çıkmaktaydı⁵. Öncelikle inisiyenin önceki eylemlerinden arındırılması gerekiyordu. Farklı vaftiz törenleri ile bu arınma gerçekleştiriliyordu. Daha sonra inisiyeye bire bir eğilimle gizli öğretiler açıklanıyordu. İnisiyeler için en üst aşama, öğretilerin gerçek anlamını anladıklarında Tanrı ile dostluk ve içsel paylaşımı deneyimledikleri zaman idi⁶.

Mithraik cemaat içerisinde de belirli ritüel uygulamaları bulunmaktaydı. Ancak bu ritüellerin içeriği ve inisiyeler açısından taşıdığı anlam hakkında kesin bilgilere ulaşmak oldukça güçtür; çünkü diğer birçok konuda olduğu gibi bu alanda da elimizde sınırlı veri bulunmaktadır. Bu bağlamda, Beck tarafından yapılan ayrıntılı bir çalışma, inisiyasyon süreci ve adaylar için taşıdığı anlam üzerine odaklanmıştır⁷.

² Synesios, *De Dione*, 10.

³ Platon, *Phaidon*, 69c.

⁴ Clauss 2001, s. 15.

⁵ Kingsly 1995, 230.

⁶ Alvar 2008.

⁷ Mithraizm'de inisiyasyon hakkında Bk. R. Beck, *The Religion of the Mithras Cult in the Roman Empire Mysteries of the Unconquered Sun*, New York, 2006, s. 153 – 190; Olympia Panagiotidou, "The Cognitive Route of 'Star Talk': The Scene of Tauroctony as a System of Signs", *Pantheon*, 7/1,

2. Mithraizm’de İnisiyasyon Ritüelleri

2.1. Aşamalar ve Arınma Süreçleri

Mithraizm içerisindeki törenlerle ilgili bilgiler son derece kısıtlıdır. Özellikle Hristiyan yazarların eleştiri mahiyetindeki pasajlarının satır aralarında bu bilgilere ulaşılmaktadır. Bunlar arasında 380’lerin başında Roma’da yaşayan, bilgili bir din adamı olan Augustinus’tan gelmektedir. İnisiyasyon törenleri hakkında önemli bilgiler aktaran Augustinus, törenler hakkında şöyle yazar:

“Öyleyse, yüzleri örtülü şekilde bir mağarada sergiledikleri ve görünüşte ciddi fakat gerçekte gülünç olan bu ritüel neyi temsil etmektedir? İnisiyelerin, maruz kaldıkları utanç verici sahnelerle karşı direnç göstermemeleri için gözleri bilinçli olarak kapatılmaktadır. Bazı katılımcılar, kanat çırpan kuşlar gibi hareket ederek kuzgun sesleri çıkarırken; diğerleri ellerini, kümes hayvanlarının bağırsaklarıyla bağlamakta ve ardından kendilerini suyla dolu çukurlara atmaktadır. Son olarak, “Kurtarıcı” unvanıyla anılan bir figür, kılıcıyla gelerek söz konusu bağları çözmekte ve onları serbest bırakmaktadır⁸”.

İnisiyasyon’a ilişkin olarak, Sudas diye bilinen geç onuncu yüzyıl ansiklopedisi Mithras Gizemleri’nden bahseder. Bu eserde birkaç derece testine girerek kendini kutsal ve kararlı göstermeden kimsenin onlara inisiye olmasına izin verilmediği aktarılır⁹. Dördüncü yüzyılın sonlarına doğru, Nazianzuslu Gregory, genel hatlarıyla Mithras gizemlerindeki çeşitli sınavlara değinmektedir. Erkek ya da kadın her birey, herhangi bir *mystai* topluluğuna kabul edilmeden önce mutlaka inisiyasyon ritüellerinden geçmek zorundaydı. Asıl inisiyasyon sürecinin başlamasından önce belirli bir hazırlık ve eğitim dönemi öngörülmekteydi; Mithras kültüründe bu sürecin başlatılabilmesi için adayların cemaatin *Pater* unvanlı liderine başvurmaları gerekmektedir. Tertullian da bu durumu dile getirmiş olmakla birlikte, sürece ilişkin detaylı bilgi aktarmamıştır¹⁰.

Nazianzuslu Gregory’nin ilk dört *Oratio*'suna ilişkin yorumları erken altıncı yüzyılda kaleme alan Nonnus Pseudonymous, bu metinlerden birinde zorlu ve aşamalı olarak ağırlaşan sekiz farklı sınamadan söz etmektedir. Bu sınavlar kapsamında inisiye adayının, birçok gün boyunca yüzmesi, şenlik ateşine kendisini atması, hızla hareket etmesi ve bir keşiş yaşam tarzını

2012, 70-78; O. Panagiotidou & R. Beck, *The Roman Mithras Cult: A Cognitive Approach*, Bloomsbury Academic, 2017.

⁸ A. S. Geden, *Select Passages Illustrating Mithraism*, Londra, 1925, s. 65 vd.

⁹ Clauss 2001, s. 102.

¹⁰ Tertullian, *Apologeticus*, 8.7. Tertullian’a ait bu ifade doğrudan Mithras Gizemleri için olmamakla beraber genel olarak Mithras takipçileri olarak anlaşılır. Geden 1925, s. 44.

benimseyerek sıkı bir disiplin içinde yaşaması gerektiği belirtilmektedir¹¹. MS VIII. yüzyıldan Kudüslü Cosmas Mithras ritüelleri hakkında daha ayrıntılı bilgi vermektedir¹². Bu eserde geçen ifadeler göre, Mithras'ın disiplin derecelerinin sayısı seksendir. Topluluğa girecek olan aday bu derecelerin her birinden sırayla geçmek zorundadır. Daha önce tanımlananlara ek olarak, birçok gün boyunca suya dalma, ateşten geçme, ıssızlıkta yalnızlık ve oruç tutma gibi uygulamalar ile daha pek çok başka disiplin vardır. Tüm bu farklı uygulamalar seksen aşamanın sonuna kadar devam eder. Mithras ayinlerine katılım, tüm bu derecelerden başarıyla geçip kendisini saf ve iradeli olarak kanıtlamamış hiç kimseye kesinlikle izin verilmez. Her ne kadar Cosmas Mithraizm'in ortadan kalktığı MS. IV. yüzyıldan yaklaşık dört yüz yıl sonra yaşamış ve bilgi aktarıyor olsa da Mithraik uygulamalara dair önemli bilgiler aktarmaktadır. Sayısı farklı olsa da farklı yazarlar tarafından da aktarıldığı üzere topluluğa giriş oldukça meşakatli süreçler sonrasında gerçekleşmektedir.

2.2. Vaftiz ve Arınma Ritüelleri

Kültte, inisiyelere önce oruç ve cinsel disiplin gibi arınma ritüelleri uygulanmakta, ardından dini öğreti aktarımıyla esas inisiyasyon süreci başlatılmaktaydı. Bu aşamada adaylar, gizli ifadeler, tanıma işaretleri ve semboller öğreniyor, nihayetinde ışık efektlerinin eşlik ettiği ilahi bir vizyon deneyimliyordu. Ruhun bedenden ayrılmasıyla birlikte birey, kendi tanrısallığını idrak ederek kurtuluşa erişiyordu. Bu deneyim, yoğun bir zihinsel hazırlık, kutsal bir atmosfer ve yüksek duygusal hassasiyet gerektiriyor; ritüel temsiller yoluyla tanrıların varlığı canlı biçimde tecrübe ediliyordu¹³.

Gizem dinlerinin temel unsurlarından biri de vaftiz ritüelidir. Hemen tüm gizem geleneklerinde merkezî bir uygulama olarak karşımıza çıkan bu ritüelin kökenleri oldukça eskilere uzanmaktadır. Nitekim, Mısır Eski Krallık Dönemi'ne ait Piramit Metinleri, firavunun Osiris kimliğini kazanmasından önce bir vaftiz töreninden geçtiğini ifade etmektedir¹⁴. Kimi gizem ayinlerinde sadece su serpilmesiyle vaftiz gerçekleştirilirken, kiminde inisiyenin bütünüyle suya girmesi gerekebilmekteydi¹⁵. Eleusis'te vaftiz denizde gerçekleştiriliyordu. Kendi inisiyasyon süreci hakkında malumat veren Lucius Apuleius¹⁶, önce bir günah çıkarma duası yapmış ardından arınma banyosu ve sonrasında su serpilerek vaftizi tamamlamıştır.

¹¹ Geden 1925, s. 80.

¹² Geden 1925, s. 81.

¹³ Clauss 1903, s. 15.

¹⁴ M. A. Murray, *Egyptian Religious Poetry*, London, 1949, s. 39.

¹⁵ Cumont 1903, 157.

¹⁶ Apuleius, *Başkalaşım*, 11, 1.

Su arınmada kullanılan tek tercih değildi. Bundan başka hava ve ateş de vaftiz için kullanılan unsurlar arasındaydı. Servius bu konuda şöyle yazar:

"Her arınma su, ateş ya da hava ile yapılır. Bu nedenle gizemlerde üç arınma yöntemini de bulabiliriz. Bunlar sülfür yakılarak, suyla yıkanmamız yoluyla veya rüzgâr ile kişiyi temizler. Bunlardan sonuncusu Dionysos'a ait gizemlerde uygulanır¹⁷."

Mithraizm'de de vaftiz, inisiyelerin günahlarından arındırılması amacıyla düzenli olarak uygulanan temel ritüel pratiklerden biriydi. Bu törenlerin, büyük olasılıkla Mart ve Nisan aylarında gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır¹⁸. Tekrarlanan vaftiz uygulamalarının, özellikle yeni katılan acemilerin ruhsal lekelerinden arındırılmasına yönelik olduğu ve bu yönüyle eski İran dini pratikleriyle uyum taşıdığı düşünülmektedir. Ayrıca, belirli gnostik geleneklerde olduğu gibi, bu arınma törenlerinin inisiyasyonun her aşamasında farklı içerik ve etkilere sahip olduğu; kimi durumlarda sadece kutsal su serpilerek, kimi durumlarda ise Isis kültünde olduğu gibi doğrudan suya daldırılarak icra edildiği anlaşılmaktadır¹⁹.

2.3. İnisiye Edilme ve Kurtuluş İlişkisi

İnisiyasyonun asli hedefi, bireyin kurtuluşa erişimini temin etmektir. Ancak bu sürecin yalnızca bireysel düzlemde değil, özellikle karşılıklı aidiyet duygusuyla ilişkili olarak toplumsal yapılar üzerinde de önemli etkiler doğurduğu göz ardı edilmemelidir. Nitekim modern sosyolojik araştırmalar, ait olma gereksiniminin insan doğasına içkin bir özellik olduğunu ve bu eğilimin antik toplumlar da benzer biçimde işlediğini açıkça ortaya koymuştur²⁰.

Epiktetos²¹, eserlerinde insan hayatı boyunca başına gelebilecek korkunç yalnızlığı anlatmış ve o zamandan beri sözleri hakikatlerinden hiçbir şey kaybetmemiştir. Dini birlikler ve özellikle Mithras'ın dini birlikleri burada önemli bir işlevi yerine getirmiştir. Birey, cesaret testlerini geçmiş, ritüelleri ve sırları öğrenmiş ve böylece grubun kabul ettiği değerleri benimseyen seçilmiş bir grubun üyesi olmuştur.

Her ne kadar bazı ritüel pratikler ilkel nitelikler taşısa da bunlar yüksek bir duygusal gerilim eşliğinde cemaat bağlamında sunulmuş ve bireysel katılımı derinleştirmiştir. İnisiyeler, bu süreçte sıradışı sosyal dinamiklerle doğrudan temas etmek zorunda kalmışlardır. Mithraeumların doğası gereği yüz yüze

¹⁷ Robert Eisler, *The Orpheus the Fisher Comparative Studies in Orphic And Early Christian Cult Symbolism*, London, 1921, s. 203.

¹⁸ Cumont 1903, s. 167.

¹⁹ Cumont 1903, s. 156 vd.

²⁰ Émile Durkheim, *The Elementary Forms of Religious Life*, Oxford University Press, 2008.

²¹ Epiktetos, *İçsel Huzur İyi Yaşamın Kapısını Açar*, Beta Kitap, 2025.

etkileşimi zorunlu kılan ibadet mekânları olması, Mithras kültündeki toplumsal deneyimi diğer gizem topluluklarına nazaran daha yoğun bir düzeye taşımış olabilir. Kültün uzun ömürlü varlığına rağmen, büyük tapınak kompleksleri yerine iki yüzyıl boyunca küçük ölçekli, kapalı mekânların tercih edilmesi hem topluluğun bilinçli sınırlandırılmış doğasının hem de kültün kendine özgü çekim gücünün yapısal bir göstergesi olarak yorumlanabilir²².

Peki bu törenler inisiyeye ne vadediyordu? Gökler, her biri bir gezegenle birleşmiş yedi küreye bölünmüştü. Mithraik tapınaklarda kurgulanan sembolik düzen, kozmik bir merdiveni andıran bir yükseliş yapısını ima etmekteydi. Bu yapı, her biri farklı bir metalden imal edilmiş yedi katmanı ve bunların üzerine sıralanmış sekiz kapıyı içermekteydi. Bu hiyerarşik dizilim, sabit yıldızların kudret alanına, yani evrenin en yüce ve değişmez bölgesine ulaşmak üzere takip edilmesi gereken mistik yolun alegorik bir temsili olarak tasavvur edilmekteydi²³.

Bir hikayeden diğerine geçmek için, yolcu her seferinde *Ormazd*'ın bir meleği tarafından korunan bir kapıyı geçmek zorundaydı. Yalnızca kendilerine gerekli formüller öğretilmiş olan inisiyeler, bu koruyucu melekleri yatıştırmanın yollarını bilmekteydiler. Ruh, kozmik bölgeler arasında ilerlerken, yeryüzüne inişi sırasında edindiği tüm tutkularından ve yetilerinden arınarak saf bir varoluş hâline kavuşuyordu. Yaşamsal ve besleyici enerjisini Ay'a, arzularını Merkür'e, kötü şehvetini Venüs'e, zihinsel kapasitesini Güneş'e, savaş aşkını Mars'a, tutkulu rüyalarını Jüpiter'e, eğilimlerini Saturn'e terk ediyordu. Her kötü davranışından ve duygusundan sıyrılırken, ruh çıplak kalıyordu. Sekizinci kapıda, tanrısal ışığın altında sonsuz mutlulukta yaşamaktaydı²⁴.

Tüm bu yorumlara karşın, inisiyasyonun gizem dinleri içeirisindeki bağlilar bu ritüellerin inisiyeler açısından tam olarak ne ifade ettiğini kesin biçimde kavrayabilmemiz, mevcut verilerin sınırlılığı nedeniyle ne yazık ki mümkün değildir. Ancak bazı küçük bilgi kırıntılarından bir şeyler inşa edilebilmek mümkündür.

Bunlardan ilki, bilinmeyen bir kişi tarafından Roma'da S. Prisca Mithraeumu'nun kült nişinin yan duvarına kazınan grafitidir. Burada şöyle yazmaktadır:

"İmparatorlar (Septimius) Severus ve Antonius (Caracalla) konsülken, Aralık ayının birinci gününden 12 gün önce, Satürn'ün günü, Ay'ın 18'i, ilk ışıktaki doğdu²⁵."

²² Clauss 2001, s. 105.

²³ Clauss 2001, s. 84, 107.

²⁴ Cumont 1903, s. 144 vd.

²⁵ M. Guarducci, "Il graffito Natus prima luce nel mitreo di St. Prisca", Ed. Ugo Bianchi, *Mysteria Mithrae*, Leiden 1979, s. 153 – 164.

Yazıtta geçen ifade 20 Kasım 202 tarihini ifade etmektedir. Gün doğumundaki Güneş'in doğuşuyla benzerlik kurularak, inisiyenin de gizemlere giriş yoluyla yeniden doğduğu düşünülmüştür.

İkinci örnek ise Apuleius'un *Metamorphoses* adlı eserinin *Altın Eşek* bölümünde yer almaktadır. Burada, İsis gizemlerine kabul edilen bir inisiyenin aktardığı ifadeler, konunun kavranmasına dair önemli ipuçları sunmaktadır.

"Ölümün sınırına kadar yaklaştım ve Proserpina'nın kapısına ayak bastım;
evreni oluşturan tüm unsurların arasından geçerek yeniden geri döndüm.
Gecenin karanlığında, güneşi bembeyaz bir ışıkla parlar halde gördüm.
Gökyüzünün ilahi varlıklarıyla ve yeraltı dünyasının tanrılarıyla yüz yüze
geldim ve yanı başlarına kadar ulaşıp onları selamladım"²⁶.

Topluluğa nihai kabul, tıpkı Mithras ve Sol'un birbirlerinin elini sıkması gibi, *Pater* ile el sıkışıp (δεξιωσις) bitiriliyordu²⁷. Bu nedenle Mithras'ın inisiyeleri, *syndexioi* (el sıkışarak birleşenler) olarak bilinirlerdi. Hristiyan *apolojist* Maternus'a göre²⁸, Mithras'ın takipçileri babayla el sıkışıp birleşenlerdi²⁹.

3. Mithraik İnisiyasyonun Sembolizmi

3.1. Santa Maria Capua Vetere Mithraeumu ve Ritüel Tasvirleri

Mithraizm'e özgü ritüel uygulamalara dair arkeolojik bakımdan en kıymetli veriler, Santa Maria Capua Vetere'de keşfedilen mithraeumdan elde edilmektedir. Her ne kadar fresklerde tasvir edilen sahnelerin yedi inisiyasyon derecesinin tamamını yansıtıp yansıtmadığı kesin olarak belirlenemese de söz konusu betimlemeler, antik kaynaklarda aktarılan bilgilerin doğruluğunu teyit etmeleri bakımından büyük bir önem arz etmektedir.

İlk sahne, inisiyeye önderlik yapan kısa beyaz bir tunik giymiş yardımcı *mystagogu* gösterir; onun çıplak vücudu kırmızı aşı boyası ile boyanmış ve gözleri beyaz göz bandıyla kapalıdır (Res. 1). Bu durum, Augustinus³⁰'un ifadesini hatırlatmaktadır: gözleri kapatıldığı zaman mağarada aldatılırlar.

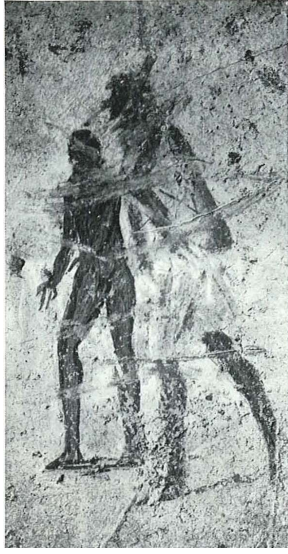
²⁶ Apuleius, *Başkalaşımalar*, 11.23.

²⁷ M. Le Glay, "La ΔΕΞΙΩΣΙΣ dans les Mystères de Mithra", Ed. Ugo Bianchi, *Mysteria Mithrae*, Leiden 1979, s. 279 – 303.

²⁸ Firmicus Maternus, *Errore Profanarum Religionum*, 5, 2.

²⁹ Clauss 2001, s. 105.

³⁰ Geden 1925, s. 65 vd.

Resim 1 CIMRM 187

Resim 2 CIMRM 188

Bir sonraki sahnede, dramatik bir atmosfer içerisinde kurgulanmış bir kompozisyonda üç figür tasvir edilmektedir. Sol tarafta, kırmızı kenarlı uçuşan bir pelerin ve bir *Phryg başlığı* giymiş *mystagog* durmaktadır; Sola doğru yönelmiş figür, elindeki sopa ya da muhtemelen bir kılıç olan nesneyi inisiyeye doğru uzatmaktadır. İnisiyenin gözleri hâlâ bağlıdır ve diz çökmüş durumdadır; kolları arkasında bağlanmış gibidir (Res. 2). Augustinus³¹, bu bağlamda, inisiyenin ellerinin tavuk bağırsaklarıyla nasıl bağlandığını ve ardından kendisini “kurtarıcı” olarak adlandıran bir kişi tarafından bu bağların kesildiğini anlatmaktadır. İnisiyenin ardında, ona sıkı sıkıya tutunan yardımcı *mystagog* durmaktadır³².

Üçüncü panele gelindiğinde, inisiye elleri arkasından bağlanmış durumda diz çökmektedir. Kılıç, inisiyenin yanında yere bırakılmıştır ve bu durum, ilk sınamayı başarıyla tamamladığını ima etmektedir. Artık gözleri bağlı değildir; yardımcı *mystagog* ise hâlen arkasında konumlanmış vaziyettedir ve bu kez başına bir taç yerleştirmektedir (Res. 3)³³. Bu durum, Tertullian³⁴ tarafından tanımlanan taç ritüelinin bir illüstrasyonu olabilir.

³¹ Geden 1925, s. 65 vd.

³² Clauss 2001, s. 103.

³³ Clauss 2001, s. 103.

³⁴ Tertullian, *De Corona*, XV.

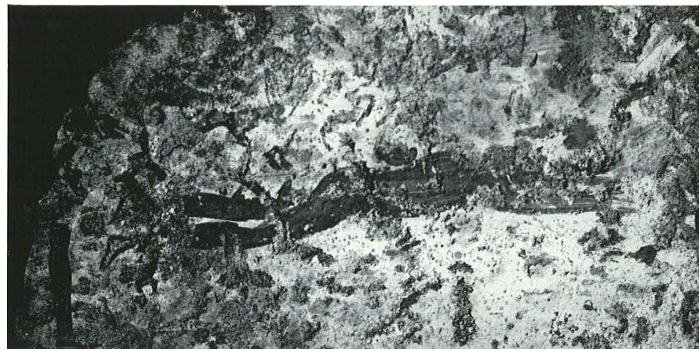
Resim 3 CIMRM 191

Resim 4 CIMRM 194

Bir sonraki panelde, inisiyenin dizlerinin üstünde olduğu görülür; asistan *mystagog* onu omuzlarından tutmakta ve sanki yükselmesini önlemeye çalışıyormuş gibi ayağını üstüne koymaktadır. Kırmızı pelerinli *mystagog* ise asasıyla yerde uzanan bir nesneyi işaret etmektedir (Res. 4)³⁵.

Beşinci ve son sahnede, inisiyenin yere adeta ölmüş bir pozisyonda uzanmış hâlde tasvir edildiği görülmektedir. Başında ve ayağında daha önce olduğu gibi iki kişi bulunmaktadır (Res. 5). Modern yorumcular, burada cesareten ötürü hayatı tehdit eden bir test olmasa da bir tür sembolik sınama uygulandığını ileri sürmektedir³⁶.

Resim 5 CIMRM 193

Santa Maria Capua Vetere Mithraeumu'nde bulunan bu sahneler antik kaynaklar tarafından aktarılan bilgileri onaylayan önemli kanıtlardır. Özellikle inisiyenin kabul törenine dair bir anın tasvir ediliyor oluşu topluluk içerisinde uygulanan ritüellere dair fikir vermektedir.

³⁵ Clauss 2001, s. 103.

³⁶ Clauss 2001, s. 103.

3.2. Mainz Schlangengefäss ve Uygulanan Testlerin Anlamı

"Elli gün oruç tutma, iki gün kırbaçlama ve karda yirmi gün geçirme" gibi ayrıntılar ya Hristiyan polemiklerinin abartılı anlatımlarına ya da Mithraist cemaatlerin dışarıdan gelenleri etkileme çabalarına dayanıyor olabilir. Ancak MS. 120–140 yılları arasına tarihlendirilen ve *Schlangengefäss* olarak bilinen Mainz Mithraeumu'ndan elde edilen bir arkeolojik buluntu, söz konusu bilgileri dolaylı biçimde doğrular niteliktedir.

Krater üzerinde, sakallı ve oturur pozisyonda tasvir edilen bir figürün — büyük olasılıkla *Pater*'in — ellerini havaya kaldırarak çapraz şekilde tuttuğu ve karşısında, korku içinde betimlenen genç bir erkeğe doğru ok yönelttiği sahne gözlemlenmektedir. Bu sahne, inisiyasyonun başlatıldığını temsil eden bir test olarak yorumlanmaktadır³⁷. Bir inisiyeye yönelik bu rahatsız edici muamele, diğerleri için yeterince bilinmediği bir zamanda gerçekleşmiş olmalıdır. Bu nedenle, söz konusu sınamaların, ziyafet sahnesinde yer alan *tauroktoni* kabartmasından en uzakta konumlanan ve inisiyasyonun ilk derecelerine ait bireyler için tasarlanmış olması kuvvetle muhtemeldir³⁸.

Mainz kabı, Mithras kültü bünyesinde icra edilen ritüel pratiklere dair mühim ve tamamlayıcı veriler sunmaktadır. Kap üzerinde *Pater* ve Heliodromos'un birlikte ziyafet sahnesi, *Pater*'in okçuluğu ve *tauroktoni*yi çevreleyen sahneler tasvir edilmiştir. Bu, Mithras tarafından ilahi alemde gerçekleştirilen eylemlerin takipçiler tarafından tekrar edildiğini göstermektedir³⁹. Bu ünik kap, kültürün içeriğinin anlaşılmasına önemli katkılar sunmaktadır.

3.3. Mithras Liturjisi ve Ritüel Anlayışı

Mithraik cemaatin dışı kapalı yapısı, görece karanlık dehlizlerde kendilerine has törenlerini gerçekleştirirken neler okuyup, uyguladıklarına dair açık bilgiler vermemektedir. Her ne kadar mevcut durumda doğrudan bilgi eksikliği söz konusu olsa da Cumont, Avesta metinleri ile diğer İran kaynaklarına ve çağdaş kült pratiklerine dayanarak Mithraik rahiplerin uygulamaları hakkında çeşitli çıkarımlarda bulunmaktadır.

İran kaynaklarından Mazda ayininde rahibin kendi hazırlamış olduğu *Haoma* içeceği ile ekmek ve suyu karıştırıp kutsadığı bilinmektedir. Kurban töreni boyunca bu yiyeceklerin tüketilmesine önem verilirdi. Bu eski kullanımlar Mithraik inisiyasyonlarda muhafaza edilmiş olması beklenir bir durumdur.

³⁷ R. Beck, 'Myth, Doctrine, and Initiation in the Mysteries of Mithras: New Evidence from a Cult Vessel', *Journal of Roman Studies*, 90, 2000, 147 vd.

³⁸ J. N. Bremmer, *Initiation into the Mysteries of Ancient World*, De Gruyter, Berlin/Boston, 2014, s. 135 vd.

³⁹ Beck 2000, s. 150.

Batıda bilinmeyen bir bitki olan *Haoma*'nın yerine asmanın suyu yerleştirilmiştir. Rahibin kutsal formülü telaffuz ettiği adayın önüne bir somun ekmek ve su kadehi konuluyordu. Daha sonrasında, şarap ilavesiyle gerçekleştirildiği anlaşılan bu ekmek ve su ayini, Hristiyan *apolojist*ler tarafından dikkat çekici biçimde ele alınmış ve İsa'nın "Son Akşam Yemeği" ile karşılaştırılmıştır. Bu törene yalnızca aslan derecesine ulaşan inisiyelerin kabul edildiği düşünülmektedir. Katılımcıların adlarının onlara verilmesinin nedeni de budur⁴⁰.

Gizem toplulukları içerisinde yer alan din adamlarının görevi, eski Yunan ve Roma dinleri içerisindeki meslektaşlarından daha geniş kapsamlıydı. Rahip, Tanrı ve aday arasındaki aracıdır. Görevleri kutsalların idaresini ve hizmetlerin kutlanmasını içeriyordu. Yazıtlar, ayrıca resmî adaklara başkanlık ettiğini de göstermektedir. Bu görevlerin dışında, dini hizmette çok titiz davrandığı anlaşılmaktadır.

İran'daki uygulamalardan çok iyi bilindiği üzere ateş ritüellerinde önemli bir yer işgal etmektedir. Buna bağlı olarak Mithraik topluluk içerisindeki rahiplerinde sunaklar üzerinde bulunan ateşi sürekli gözetmek zorun olduğu düşünülebilir. Gündüzleri şafakta, öğlen saatlerinde ve akşam karanlığında, günde üç kez Güneş'e dua edilirdi; sabah güneye, öğlen doğuya, akşamları batıya yönelerek ibadet edilirdi. Günlük ayin alışkanlığı sık sık özel kurbanları kapsıyordu. Rahip, *mag*ilerin yaptığına benzeyen kutsal giysiler giyiyor ve Avesta'dan bilinen kutsal dalları kullanarak libasyon sunuyordu. Ritüel eylemlere uzun *mezmurlar* ve *tezahüratlar* eşlik ediyordu⁴¹.

Ritüellerde büyük olasılıkla bir çan sesiyle işaret ediliyor ve Mithras'ın gizli imajı inisiyelerin gözleri önünde açığa çıkarılıyordu. Bazı tapınaklarda kabartmalı plaka bir pivot üzerinde dönüyor ve dönüşümlü olarak iki yüzü süsleyen figürleri gizliyor ve ortaya çıkarıyordu⁴².

4. Ritüel Yemek ve Topluluk İçi Bağlılık

4.1. Mithraik Kutsal Yemek ve Sembolizmi

Hristiyanlığa geçmeden önce putperest bir dünyada yaşayan Justin Martyr⁴³, Hristiyan kutsal yemeği ile Mithraik ayin yemeği arasındaki benzerlikten şaşkına dönmüştür. İlk kez ekmek ve şarabın normal yiyecek ve içecek olarak kabul edilmediği *Eucharist*'i şöyle tanımlar: İsa, insanlığı kurtarmak için Tanrı'nın Sözü ile et ve kanı almıştır. İnananların etini ve kanını besleyen bu besin, *Eucharist* duası ile kutsanır; böylece İncil'de belirtildiği gibi, cisimleşen

⁴⁰ Cumont 1903, s. 158.

⁴¹ Cumont 1903, s. 166.

⁴² Cumont 1903, s. 166 vd.

⁴³ Justin Martyr, First Apology, I.66.

Söz'ün et ve kanı hâline gelir. Kutsama duasından sonra, “Bu sizin için verilen Bedenim'dir: Bunu beni anmak için yapın” ve “Bu, Yeni Ahit benim kanımdır” ifadeleri kullanılır.

Justin, kötü ruhların Mithras'ın gizemlerinde benzer bir tören başlattığını açıklar. Mithra ritüelinde hem eylemler hem de sözlü formüller bakımından Hıristiyan uygulamalarıyla çok yakın benzerlikler olduğunu belirtir. Mithraistler, yalnızca iki ritüel öğün malzemesi bileşeni açısından değil, aynı zamanda kutsanmış beslenmeye eşlik eden dil-formülasyonları açısından da Hıristiyan ritüeliyle paralellik göstermektedir⁴⁴.

Yaklaşık yarım yüzyıl sonra, MS 200 civarında Kuzey Afrika'da Kartaca'da yazan ve Mithras kültü hakkında bilgi sahibi Tertullian, diğer hususların yanı sıra, şeytanın gizem dinlerinde kutsal törenleri taklit ettiğini özellikle vurgulamaktadır. Tertullian, özellikle Mithraistlerin ayin yemeğini hedef alarak, onların yemekte yeniden dirilişin şeklini uyguladıklarını aktarır⁴⁵. Mithraistler, ekmek ve şarap tüketimiyle yeniden doğduklarına inanmışlardır. Bu gıda sadece gerçek yiyecek değil, ölüm sonrası ruhları besleyen, mecazi anlamda ölümsüzlüğü garantileyen bir besindir⁴⁶.

Resim 6 – CIMRM 1896

Resim 7 – CIMRM 1083

Mithraik yemek ritüelinin en dikkat çekici örneklerinden biri Dalmaçya'da, Konjic'teki kabartmada görülmektedir. Kabartmanın iki tarafında yer alan sütunlar, gösterilen olayın kapalı bir mekanda gerçekleştiğine işaret etmektedir (Res. 6). Sahnenin ortasında muhtemelen *Pater* ve *Heliodromos* ünvanına sahip kişiler, en yüksek iki derecenin rahipleri olarak yemekte

⁴⁴ Clauss 2001, s. 108.

⁴⁵ Tertullian, Tertullian, *De Corona*, XV; E. Demougeot, “Paganus Mithra et Tertullien in Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur”, *Studia Evangelica*, 3 (1), 1961, 354-365.

⁴⁶ Clauss 2001, s. 108 vd.

oturmaktadırlar. Önlerinde Mithras'ın zaferinin sembolü olan boğanın derisi serilmiştir. Bu yemek, aynı zamanda takipçilerine başarı sözü veren bir zaferin kutlamasıdır⁴⁷.

Sahnenin genel yapısı incelendiğinde ortadaki bu iki figürün diğerlerine göre görece daha büyük kafalara sahip oldukları görülmektedir. Mithras ve Sol'un temsilcileri olarak, bir *triclinium*da yastıklara yaslanarak oturmaktalar. Mithraik diğer eserlerden tanıdık bir üslup ile sol kollarıyla destek alırken, sağ elleri ile kutsama işareti yapmaktadırlar. Önlerindeki küçük dairesel masada antik yazarlardan da bilinen küçük yuvarlak somunlar bulunmaktadır. Sahnenin sağında ve solunda kuzgun ve aslan derecelerine sahip oldukları maskelerinden anlaşılan iki figür daha bulunmaktadır.

Her ne kadar Clauss Konjic kabartmasından yola çıkarak Mithras'ın boğayı kurban ettiği eylemin takipçileri tarafından da tekrarlandığını ifade ediyor olsa da Nida/Hedderheim'da bulunan örnek boğanın başında yapılan bir yemeğe atıf yapmaktadır (Res. 7). Clauss'un da belirttiği üzere bu sahne Mithras'ın boğayı kurban ettiği andan hemen sonrayı temsil ediyor olmalıdır. Bu durumda takipçilerin Mithras'a benzer bir şekilde boğa kurban ettiğine dair durum belirsizleşmektedir. Buna dair önemli bilgiler Mithraik tapınaklar içerisindeki arkeolojik izlerde bulunmaktadır.

4.2. Arkeolojik Veriler Işığında Ritüel Yemek

Bu kutsal yemek ile ilişkili olarak hangi yiyeceklerin tüketildiği konusu önemli bir tartışma alanıdır. Özellikle tasvirlerde Mithras'ın bir boğayı kurban etmesi ve ardından Helios ile birlikte yemesi, takipçiler arasında da benzer bir uygulamanın olup olmadığı sorusunu doğurmaktadır. Ancak Mithraeum'lardan elde edilen kemik kalıntıları nadiren büyükbaş hayvanlara aittir. Sığır kemikleri mevcut olsa bile bunlar genellikle hayvanın daha az önemli kısımlarına aittir⁴⁸. Ayrıca satın alınan etlerin kalıntılarına dair mevcut kanıtlar da vardır. Bir *graffiti*, satın alınan et dâhil olmak üzere bir kişinin yaptığı alımları listelemektedir⁴⁹. Bu durum, Mithraeumlar'da Mithras'ın boğa kurbanı ritüelinin gerçek anlamda uygulanıp uygulanmadığı sorusunu gündeme getirmektedir.

⁴⁷ Clauss 2001, s. 109.

⁴⁸ Alvar 2008, s. 351 vd. Mithraeumlarda yapılan hayvan kemikleri ile ilgili çalışmalar için bkz.: A. King, "Animal Remains from Temples in Roman Britain", *Britannia*, 36 2005, s. 329–369; M.A. Gaidon Bunuel and P. Caillat, "Honorer Mithra en mangeant: la cuisine du Mithraeum de Septeuil (La Féerie)", eds. S. Lopetz and W. Van Andringa, *Archéologie du sacrifice animal en Gaule romaine: Rituels et pratiques alimentaires*, Montagnac 2008, 255–266.

⁴⁹ CIMRM 64, 65; Alvar 2008, s. 352.

Sonuç

Mithraizm, Roma İmparatorluğu'nun çok dinli ve çok kültürlü yapısı içinde, bireysel ruhsal dönüşüm arayışıyla toplumsal aidiyet ihtiyacını birleştiren kompleks bir gizem dini olarak şekillenmiştir. Bu çalışmada Mithraik geleneğin ritüel pratiği ve özellikle inisiyasyon süreçleri detaylı biçimde ele alınmıştır. Elde edilen bulgular göstermektedir ki, Mithraik ritüeller yalnızca dini birer formellik değil, aynı zamanda bireyi hem kozmik düzlemde ruhsal bir olgunluğa ulaştıran hem de dünyevi topluluk içinde bir aidiyet bağıyla bütünleştiren çok katmanlı deneyimsel yapılar olarak işlev görmüştür.

İnisiyasyon ritüelleri, çeşitli aşamalardan oluşan sınavlarla bireyin sembolik olarak ölmesi ve yeniden doğması üzerine kurgulanmış; bu süreçte arınma, sembolik ölüm, kozmik yükseliş ve yeniden doğum gibi temalar öne çıkmıştır. Bu yönüyle Mithraik inisiyasyon, bireye yalnızca kurtuluş vadetmekle kalmamış, aynı zamanda onu ritüel ve sembolizm aracılığıyla evrenin hiyerarşik düzeniyle bütünleştirmiştir. Su, ateş ve hava gibi elementlerin arındırıcı işlevi ile desteklenen bu süreçler, bireyin dünyevi bağlarından sıyrılarak tanrısal düzleme ulaşmasına hizmet etmiştir.

Çalışmada hem yazılı kaynaklar hem de Santa Maria Capua Vetere ve Mainz gibi arkeolojik buluntular ışığında, Mithraik ritüellerin teorik ve pratik boyutları arasındaki ilişki ortaya konmuştur. Freskler ve kült objeleri, metinlerle uyumlu biçimde inisiyasyon törenlerinin somut izlerini taşımakta; dolayısıyla Mithraizm'in sembolik anlatımı ile ritüel pratiği arasında güçlü bir bağ olduğunu göstermektedir.

Mithraik kutsal yemekler ise yalnızca fiziksel bir paylaşım olarak değil, metafizik bir birlikteliğin sahnesi olarak kurgulanmıştır. Bu yemekler, cemaat içinde ritüel bir birlikteliği tesis etmiş ve bireylerin Mithras'ın mitolojik yolculuğunu deneyimlemelerine olanak tanımıştır. Arkeolojik veriler, bu yemeklerin belirli sembollere ve sosyal hiyerarşiye göre düzenlendiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, Mithraizm'deki ritüel ve inisiyasyon uygulamaları, bireyin hem içsel bir dönüşüm yaşamasını hem de sosyal bir kimlik kazanmasını sağlayan çok yönlü yapılar olarak öne çıkmaktadır. Mithraizm, bu yönüyle yalnızca bir inanç sistemi değil, aynı zamanda bireyi dünyevi varoluştan kozmik düzleme taşımayı hedefleyen bütüncül bir dini deneyim sunmuştur. Bu çok katmanlı yapı, Mithraizm'in Roma toplumunda kapalı ama güçlü bir alternatif dini topluluk oluşturmaya olanak sağlamıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Çalışma tek yazarlı olduğundan yazarın katkı oranı %100'dür.

Çıkar Çatışması

Çalışmada çıkar çatışması oluşturabilecek herhangi bir durum bulunmamaktadır.

Kaynakça

Alvar, Jaime, *Romanising Oriental Gods: Myth, Salvation and Ethics in the Cults of Cybele, Isis and Mithras*, Brill, Leiden 2008.

Beck, Roger, "Myth, Doctrine, and Initiation in the Mysteries of Mithras: New Evidence from a Cult Vessel", *Journal of Roman Studies*, 90, 2000, 145-180.

Beck, Roger, *The Religion of the Mithras Cult in the Roman Empire Mysteries of the Unconquered Sun*, New York, 2006.

Bremmer, J. N., *Initiation into the Mysteries of Ancient World*, De Gruyter, Berlin/Boston, 2014.

Bunuel, M. A. and Caillat, P., "Honorer Mithra en mangeant: la cuisine du Mithraeum de Septeuil (La Féerie)", eds. S. Lopetz and W. Van Andringa, *Archéologie du sacrifice animal en Gaule romaine: Rituels et pratiques alimentaires*, Montagnac 2008, 255-266.

CIMRM *Corpus Inscriptionum et Monumentorum Religionis Mithriacae*

Clauss, Manfred, *The Roman Cult of Mithras: The God and his Mysteries*, Trans. R. L. Gordon, Routledge, New York 2001.

Cumont, Franz, *The Mysteries of Mithra*, London 1903.

Demougeot, E., "Paganus Mithra et Tertullien in Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur", *Studia Evangelica*, 3 (1), 1961, 354-365.

Geden, A. S., *Select Passages Illustrating Mithraism*, Londra, 1925

Guarducci, M., "Il graffito Natus prima luce nel mitreo di St. Prisca", Ed.

Ugo Bianchi, *Mysteria Mithrae*, Leiden 1979, 153-171.

Guenon, Rene, *İnisiyasyona Toplu Bakışlar I-II*, İstanbul, 2010.

Freke, Timothy, Gandy, Peter, *İsa'nın Gizemleri Gerçek İsa Bir Pagan Tanrısı mıydı?*, Çev. Aslı Bengisu, Ayna Yayınları, İstanbul 2005.

King, A., "Animal Remains from Temples in Roman Britain", *Britannia*, 36, 2005, 329-369.

Kinsley, Peter, *Ancient Philosophy, Mystery, and Magic: Empedocles and Pythagorean Tradition*, Oxford University Press, 1995.

Le Glay, M., “La ΔΕΞΙΩΣΙΣ dans les Mystères de Mithra”, Ed. Ugo Bianchi, *Mysteria Mithrae*, Leiden 1979, 279-304.

Murray, M. A., *Egyptian Religious Poetry*, Londra, 1949.

Panagiotidou, Olympia, “The Cognitive Route of ‘Star Talk’: The Scene of Tauroctony as a System of Signs”, *Pantheon*, 7/1, 2012, 70-78.

Panagiotidou, Olympia, & Beck, Roger, *The Roman Mithras Cult: A Cognitive Approach*, Bloomsbury Academic, 2017.